

મહાત્મા ગાંધીના આંદોલન : એક અધ્યયન

ડૉ. હેતલબેન એચ. સોની

વ્યાખ્યાતા, શ્રી શારદાપીઠ આર્ટ્સ, કોમર્સ એન્ડ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, દ્વારકા

સારાંશ : મહાત્મા ગાંધી ખૂબ જ આદરણીય નેતા હતા અને તેમને શાંતિ અને અહિંસાના આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતીક તરીકે ગણવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રપિતા, મહાત્મા ગાંધી તેમના અમૂલ્ય યોગદાન માટે સમગ્ર વિશ્વમાં વ્યાપકપણે પ્રશંસનીય છે. મહાત્મા ગાંધીના જન્મદિવસને 'આંતરરાષ્ટ્રીય અહિંસા દિવસ' તરીકે ઉજવવામાં આવે છે. મહાત્મા ગાંધી, ભારતીય રાષ્ટ્રવાદી ચળવળની જાણીતી વ્યક્તિ, લગભગ તમામ સ્વતંત્રતા ચળવળોમાં અગ્રણી વ્યક્તિ હતા, પછી તે ભારત હોય કે દક્ષિણ આફ્રિકા. મહાત્મા ગાંધીએ અહિંસાની વિચારધારાને અનુસરી જેના પર તેમના તમામ આંદોલનો આધારિત હતા. ગાંધીજી હંમેશા સ્વતંત્રતા ચળવળો, અસહકાર ચળવળ, સવિનય અસહકાર ચળવળ અથવા ચંપારણ જેવા ચળવળો દ્વારા માનવ-અધિકારો માટે ઉભા રહ્યા. મહાત્મા ગાંધીએ ભારતને સંસ્થાનવાદી શાસન (બ્રિટિશ શાસન)ની યુગાલમાંથી મુક્ત કરાવવા માટે પોતાનું લોહી અને પરસેવો રેડ્યો હતો. લાખો ભારતીયોના સમર્થન સાથે, મહાત્મા ગાંધીએ ભારતની સ્વતંત્રતા ચળવળમાં ભાગ લીધો, આખરે સફળતા તરફ ફર્ય કરી. ગાંધીજી, અહિંસા, સહિષ્ણુતા, સત્યતા અને સમાજ કલ્યાણ પરના તેમના વિચારો માટે, ભૂતકાળની પેઢીઓ અને આવનારી પેઢીઓ માટે સાચી પ્રેરણા છે. મહાત્મા ગાંધીની 150મી જન્મજયંતિના અવસર પર, ચાલો આપણે તેમના જીવનકાળ દરમિયાન તેમના નેતૃત્વ હેઠળના કેટલાક મુખ્ય રાષ્ટ્રવાદી ચળવળોને જોઈએ.

ચાવીરૂપ શબ્દો : ગાંધીજી, ચંપારણ ચળવળ, ખેડા ચળવળ, ખિલાફત ચળવળ, અસહકાર ચળવળ, ભારત છોડો ચળવળ, સવિનય આજ્ઞાભંગ ચળવળ, દાંડી ફર્ય અને ગાંધી-ઇર્વિન કરાર

ગાંધીજીનું જીવન : મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી 'મહાત્મા' તરીકે જાણીતા છે. તેઓ અત્યંત પ્રતિભાસંપન્ન નેતા હતા. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીનો જન્મ પોરબંદર (ગુજરાત, ભારત) માં એક હિંદુ (વૈષ્ણવ વણિક) પરિવારમાં થયો હતો. તેમના વડવાઓ વ્યવસાયે ગાંધી (કરિયાણાનો ધંધો કરતા) હતા. પરંતુ તેમની પહેલાની ત્રણ પેઢીમાં કોઈએ ગાંધીનો વ્યવસાય કરેલો નહીં અને તેઓ કોઈકને કોઈક રજવાડાના દીવાનપદે રહેલા. મોહનદાસ ગાંધીના પિતા કરમચંદ ગાંધી પણ પોરબંદર સ્ટેટના દીવાન હતા. આ ઉપરાંત તેઓ રાજકોટ અને વાંકાનેરના પણ દીવાન રહ્યા હતા. વૈષ્ણવ પરંપરા મુજબ ગાંધી કુટુંબ એકદમ યુસ્ત શાકાહારી હતું. હિંદુઓમાં

પ્રચલિત બાળવિવાહની પ્રથાને કારણે મોહનદાસના લગ્ન ફક્ત ૧૩ વર્ષની વયે કસ્તુરબા સાથે થયા હતા. મોહનદાસ ગાંધીને ચાર પુત્રો હતા. સૌથી મોટો પુત્ર હરીલાલ (જન્મ સન ૧૮૮૮), ત્યાર બાદ મણીલાલ (જન્મ સન ૧૮૯૨), ત્યારબાદ રામદાસ (જન્મ સન ૧૮૯૭) અને સૌથી નાનો પુત્ર દેવદાસ (જન્મ સન ૧૯૦૦). તરુણાવસ્થા સુધી ગાંધી એકદમ સામાન્ય વિદ્યાર્થી હતા. શરૂઆતનો અભ્યાસ તેમણે પોરબંદર અને પછી રાજકોટમાં કર્યો હતો. મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા માંડ માંડ પાસ કર્યા પછી સન ૧૮૮૭ માં યુનિવર્સિટી ઓફ બોમ્બે સાથે સંલગ્ન શામળદાસ કોલેજમાં ઊચ્ચ અભ્યાસ અર્થે તેમણે પ્રવેશ લીધો.

જો કે ત્યાં તેઓ ઝાઝું ટક્યા નહીં. તેમના ઘણા કુટુંબીઓ ગુજરાતમાં ઊંચા પદ પર નોકરી કરતા હતા. કુટુંબનો આવો મોભો જાળવવા તેઓ બેરીસ્ટર બને તેવી તેમના કુટુંબીઓની ઇચ્છા હતી. એવામાં જ તેમને ઇંગ્લેન્ડમાં અભ્યાસ કરવાની તક મળી. વળી, ભારતમાં અંગ્રેજોની હકૂમતના કારણે બંધાયેલી તેમની માન્યતા મુજબ તો ઇંગ્લેન્ડ વિચારકો અને કવિઓની ભૂમિ હતી તેમજ તહજીબનું કેન્દ્ર પણ ઇંગ્લેન્ડ જ હતું. આથી તેમણે ઇંગ્લેન્ડ જવાની એ તક ઝડપી લીધી. ત્યાર બાદ ગાંધીજીનું અલગ વ્યક્તિત્વ દુનિયા સમક્ષ ઉજાગર થયું.

આઝાદી માટે વિવિધ આંદોલનો અને ગાંધીજી :

ગાંધીજીએ અંગ્રેજ સરકાર પાસેથી દુનિયા દંગ રહી જાય તે રીતે ભારત દેશને આઝાદી અપાવી. તેમની અહિંસક ચળવળની ફિલસૂફીએ રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે શાંતિપૂર્ણ તબદીલી ઉપર ખૂબ ઊંડો પ્રભાવ પાડ્યો. તેમના શબ્દોમાં આ ચળવળ એ એક સત્યાગ્રહ હતો અને આખરે તેમણે સફળતા મેળવી અને એ સાબિત કરી બતાવ્યું. ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના મહાનાયક મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી વિશ્વ માનવ હતા. તેઓ મહાત્મા ગાંધી નામે વિશ્વભરમાં જાણીતા થયેલા અને ભારતના રાષ્ટ્રપિતા તરીકેનું માન પામ્યા છે. તેમણે બ્રિટીશ રાજ પાસેથી આઝાદી મેળવવાની ભારતની ચળવળને દુનિયાના નકશા પર

મૂકી. તેમના આદર્શો ભારતમાં અને અન્ય દેશોમાં પણ શાંતિમય પરિવર્તનની ચળવળ માટે પ્રેરણાદાયક રહ્યા છે. અહિંસક સવિનય કાનૂનભંગનો જે ખ્યાલ તેમણે લિયો ટોલ્સ્ટોય અને હેન્રી ડેવિડ થોરો પાસેથી મેળવ્યો હતો, તેના ઉપયોગ દ્વારા તેમણે બ્રિટીશ રાજ્યની હકાલપટ્ટી કરી ભારતને સ્વતંત્ર બનાવ્યું. આમાંથી પ્રેરણા લઈ ઘણાં પ્રદેશના લોકોએ પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા માટે બ્રિટીશરો સામે લડાઈ આદરી અને ક્રમશઃ બ્રિટીશ સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર ઘટીને ફક્ત તેમના પોતાના દેશ બ્રિટન (અને સ્કોટલેન્ડ) સુધી સીમિત થઈ ગયો. આમ ગાંધીજીની પ્રેરણાદાયી લડતને કારણે ફક્ત ભારત પર બ્રિટીશ શાસન જ નહીં પણ જેના રાજ્યનો સૂરજ કદી આથમતો નહોતો તેવી બ્રિટીશ સલ્તનત ખુદ આથમી ગઈ આમ ગાંધીજીએ નીચે જેવી જુદી જુદી ચળવળો દ્વારા ભારતને આઝાદી અપાવવા પોતાનું અમૂલ્ય યોગદાન આપ્યું હતું.

1. ચંપારણ ચળવળ (1917) :

બિહારમાં ચંપારણ ચળવળ એ ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં મહાત્મા ગાંધીની પ્રથમ સક્રિય ભાગીદારી હતી. 1915માં ગાંધીજી ભારત પાછા ફર્યા ત્યારે દેશ જુલમી બ્રિટિશ શાસન હેઠળ હતો. અંગ્રેજોએ ખેડૂતોને તેમની ફળદ્રુપ જમીનો પર નીલ અને અન્ય રોકડિયા પાક ઉગાડવા દબાણ કર્યું અને પછી આ પાકોને ખૂબ જ સસ્તા ભાવે વેચી દીધા. ખરાબ હવામાનની સ્થિતિ અને ઊંચા

કરને કારણે ખેડૂતોને ભારે ગરીબીનો સામનો કરવો પડ્યો હતો, જેના કારણે ખેડૂતોની સ્થિતિ વધુ દયનીય બની હતી. ચંપારણમાં ખેડૂતોની દયનીય સ્થિતિ વિશે સાંભળીને, ગાંધીએ તરત જ એપ્રિલ 1917માં જિલ્લાની મુલાકાત લેવાનું નક્કી કર્યું. ગાંધીજીએ સવિનય આજ્ઞાભંગ ચળવળનો અભિગમ અપનાવ્યો અને બ્રિટિશ જમીનદારોને સબમિટ કરવા દબાણ કરવા સામે દેખાવો અને હડતાલ શરૂ કરી. પરિણામે, અંગ્રેજોએ એક કરાર પર હસ્તાક્ષર કર્યા જેમાં તેઓએ ખેડૂતોને નિયંત્રણ અને વળતર પૂરું પાડ્યું અને આવક અને સંગ્રહમાં વધારો રદ કર્યો. આ ચળવળની સફળતાથી ગાંધીજીને મહાત્માનું બિરુદ મળ્યું.

2. ખેડા ચળવળ (1918) :

ખેડા આંદોલન એ બ્રિટિશ સરકાર દ્વારા કરવેરા વસૂલાત સામે ગુજરાતના ખેડા જિલ્લામાં ખેડૂતોનું આંદોલન હતું. 1918 માં, ખેડા ગામ પૂર અને દુષ્કાળને કારણે ખરાબ રીતે પ્રભાવિત થયું હતું, જેના પરિણામે તૈયાર પાક નાશ પામ્યો હતો. ખેડૂતોએ બ્રિટિશ સરકારને કરની ચુકવણીમાં મુક્તિ આપવા વિનંતી કરી પરંતુ બ્રિટિશ અધિકારીઓએ ના પાડી. ગાંધીજી અને વલ્લભભાઈ પટેલના નેતૃત્વ હેઠળ, ખેડૂતોએ બ્રિટિશ સરકાર સામે ધર્મયુદ્ધ શરૂ કર્યું અને કર ન ભરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. પરિણામે, બ્રિટિશ સરકારે ખેડૂતોને તેમની જમીન જપ્ત કરવાની ધમકી આપી પરંતુ ખેડૂતો તેમના સ્ટેન્ડ

પર અડગ રહ્યા. પાંચ મહિનાના સતત સંઘર્ષ પછી, મે 1918માં, બ્રિટિશ સરકારે પ્રલય પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી ગરીબ ખેડૂતો પાસેથી કર વસૂલવાનું બંધ કરી દીધું, અને ખેડૂતોની જપ્ત કરેલી મિલકત પણ પાછી આપી.

3. ખિલાફત ચળવળ (1919) :

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછી, ખિલાફત અને ઓટ્ટોમન સામ્રાજ્ય પર ઘણા અપમાનજનક આરોપો મૂકવામાં આવ્યા હતા. મુસ્લિમો તેમની ખિલાફતની સલામતી માટે ખૂબ જ ભયભીત બન્યા અને ખિલાફતની દયનીય સ્થિતિ સુધારવા માટે તુર્કીમાં બ્રિટિશ સરકાર સામે લડવા માટે ગાંધીજીના નેતૃત્વમાં ખિલાફત ચળવળ શરૂ કરી. ગાંધીએ 1919 માં ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં તેમના રાજકીય સમર્થન માટે મુસ્લિમ સમુદાયનો સંપર્ક કર્યો અને બદલામાં મુસ્લિમ સમુદાયને ખિલાફત ચળવળ શરૂ કરવામાં મદદ કરી. મહાત્મા ગાંધી ઓલ ઈન્ડિયા મુસ્લિમ કોન્ફરન્સના નોંધપાત્ર પ્રવક્તા બન્યા અને તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય પાસેથી મેળવેલા ચંદ્રકો પરત કર્યા. આ ચળવળની સફળતાએ થોડા જ સમયમાં મહાત્મા ગાંધીને રાષ્ટ્રીય નેતા બનાવ્યા.

4. અસહકાર ચળવળ (1920)

જલિયાવાલા બાગ હત્યાકાંડ 1920 માં અસહકાર ચળવળ શરૂ કરવા પાછળનું એકમાત્ર કારણ હતું. આ હત્યાકાંડે ગાંધીજીના અંતઃકરણને હચમચાવી

નાખ્યું. તેમને સમજાયું કે અંગ્રેજો ભારતીયો પર પોતાનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત કરવામાં સફળ થઈ રહ્યા છે, પછી આ તે સમય હતો જ્યારે તેમણે અસહકાર ચળવળ શરૂ કરવાનું નક્કી કર્યું. કોંગ્રેસના સમર્થન અને તેમની અદમ્ય ભાવનાથી, તેઓ એવા લોકોને સમજાવવામાં સક્ષમ હતા જેઓ જાણતા હતા કે અસહકાર ચળવળને શાંતિપૂર્ણ રીતે અનુસરવું એ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાની યાત્રા છે. ત્યાર બાદ, ગાંધીએ સ્વરાજની વિભાવના ઘડી અને ત્યારથી તે ભારતીય સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનો કેન્દ્રિય ભાગ બની ગયો. આંદોલને વેગ પકડ્યો અને ટૂંક સમયમાં જ લોકોએ બ્રિટિશ સંચાલિત સંસ્થાઓ જેવી કે શાળાઓ, કોલેજો અને સરકારી કચેરીઓનો બહિષ્કાર કરવાનું શરૂ કર્યું. આ ચળવળનો ટૂંક સમયમાં જ ગાંધીજીએ અંત કર્યો હતો. આ પછી ચૌરી-ચૌરાની ઘટના બની હતી જેમાં 23 પોલીસ અધિકારીઓ માર્યા ગયા હતા.

5. ભારત છોડો ચળવળ (1942) :

ભારતમાંથી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો અંત લાવવા માટે બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન 8 ઓગસ્ટ 1942ના રોજ મહાત્મા ગાંધી દ્વારા ભારત છોડો ચળવળ શરૂ કરવામાં આવી હતી. ગાંધીજીના આગ્રહને કારણે ભારતીય કોંગ્રેસ સમિતિએ ભારત વતી મોટા પાયે અંગ્રેજોને ભારત છોડવા કહ્યું અને ગાંધીજીએ "કરો અથવા મરો" સૂત્ર આપ્યું. પરિણામે, બ્રિટિશ સત્તાવાળાઓએ તરત જ ભારતીય રાષ્ટ્રીય

કોંગ્રેસના તમામ સભ્યોની ટ્રાયલ વિના ધરપકડ કરી અને જેલમાં ધકેલી દીધા. પરંતુ દેશભરમાં વિરોધ ચાલુ રહ્યો. અંગ્રેજો ભારત છોડો ચળવળને રોકવામાં કોઈક રીતે સફળ થયા હશે, પરંતુ તેઓને ટૂંક સમયમાં જ સમજાયું કે તેમના ભારતમાં શાસન કરવાના દિવસો પૂરા થઈ ગયા છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધના અંત સુધીમાં અંગ્રેજોએ ભારતને તમામ અધિકારો સોંપી દેવાના સ્પષ્ટ સંકેતો આપ્યા હતા. આખરે, ગાંધીએ આંદોલનને પાછું ખેંચવું પડ્યું જેના પરિણામે હજારો કેદીઓને મુક્ત કરવામાં આવ્યા.

6. સવિનય આજ્ઞાભંગ ચળવળ: દાંડી કૂચ અને ગાંધી-ઈર્વિન કરાર :

સવિનય આજ્ઞાભંગ ચળવળ એ શાસક સંસ્થાનવાદી સરકાર સામે મહાત્મા ગાંધીની આગેવાની હેઠળની ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ હતો. માર્ચ 1930 માં, યંગ ઈન્ડિયાના અખબારમાં રાષ્ટ્રને સંબોધિત કરતી વખતે, ગાંધીએ તેમની અગિયાર માંગણીઓ સરકાર દ્વારા સ્વીકારવામાં આવે તો આંદોલનને સ્થગિત કરવાની તૈયારી દર્શાવી હતી. પરંતુ લોર્ડ ઈર્વિનની સરકારે તેમને કોઈ જવાબ આપ્યો ન હતો. પરિણામે તેમણે આ ચળવળ પૂરા ઉત્સાહ સાથે શરૂ કરી. આ ચળવળની શરૂઆત 12 માર્ચ 1930 ના રોજ ગાંધીજીના નેતૃત્વમાં સાબરમતી આશ્રમથી ગુજરાતના દાંડી ગામ સુધીની દાંડી કૂચથી થઈ હતી. દાંડી પહોંચ્યા પછી

ગાંધીજીએ મીઠાનો જે કાયદો હતો એને તોડી રજૂઆત કરી હતી કે 'મેને નમકકા કાનૂન તોડ દિયા. લંડનમાં યોજાયેલી પ્રથમ ગોળમેજી પરિષદની નિષ્ફળતા અને અસહકાર ચળવળના વ્યાપે સરકારને સ્પષ્ટ કરી દીધું કે ભારતની રાજકીય સમસ્યાનો ઉકેલ કોંગ્રેસ અને ગાંધી વિના સરળ નથી. તેથી જ લોર્ડ ઈરવિને મધ્યસ્થી દ્વારા ગાંધીજી સાથે સમાધાનની વાટાઘાટો શરૂ કરી. ગાંધીજી 26 જાન્યુઆરી, 1931ના રોજ જેલમાંથી મુક્ત થયા હતા. ઈરવિન અને ગાંધીજી વચ્ચે 17 ફેબ્રુઆરીથી દિલ્હીમાં વાતચીત શરૂ થઈ. 5 માર્ચ, 1931ના રોજ ગાંધી-ઈરવિન સંધિ (દિલ્હી કરાર) પર હસ્તાક્ષર કરવામાં આવ્યા હતા.

મહાત્મા ગાંધીજીએ ગુલામીની ઝપેટમાં આવી રહેલા ભારત દેશને આઝાદ કરાવવા માટે અનેક આંદોલનો શરૂ કર્યા હતા. તેમણે અંગ્રેજોની ફૂર નીતિઓ સામે માર્ચ અને એપ્રિલ 1930 વચ્ચે દરિયા કિનારે મીઠું બનાવવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે તેમના કેટલાક સાથીઓ સાથે પગપાળા દાંડી ફૂચ અને મીઠાના સત્યાગ્રહની શરૂઆત કરી હતી. હકીકતમાં ફૂર બ્રિટિશ સરકારે ભારતીયોને મીઠું બનાવવા અને વેચવા પર પ્રતિબંધ મૂકવાની સાથે તેની ખરીદી પર ભારે ટેક્સ લાદ્યો હતો. જે બાદ ગાંધીજીએ અંગ્રેજોની આ નીતિનો વિરોધ કરીને દાંડી ફૂચ શરૂ કરી હતી. તે જ સમયે તેમના આ પગલાએ સવિનય અસહકાર

ચળવળનો પાયો નાખ્યો હતો. જે કે આ કારણે ગાંધીજી અને તેમના સાથીઓને જેલની સજા પણ ભોગવવી પડી હતી. એટલું જ નહીં, તેમના આ અહિંસક આંદોલને હિંસક સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું, કારણ કે મીઠાના સત્યાગ્રહની વ્યાપક અસર જોઈને ગુસ્સે ભરાયેલા અંગ્રેજોએ ગાંધીજીના આ આંદોલનને રોકવા વિરોધીઓ પર ગોળીબાર, લાઠીચાર્જ કરીને ફૂર વર્તન કર્યું હતું, જેના કારણે રોષ ફેલાયો હતો. અને સમગ્ર દેશમાં હિંસાનું વાતાવરણ સર્જાયું હતું. આ જોઈને તત્કાલિન વાઈસરોય લોર્ડ ઈરવિને મહાત્મા ગાંધી સાથે શાંતિપૂર્ણ મંત્રણા કરવાનું નક્કી કર્યું અને વર્ષ 1931માં ગાંધીજીને જેલમાંથી મુક્ત પણ કરાવ્યા. આ પછી, ભગવાન ઈરવિન અને મહાત્મા ગાંધી વચ્ચે કેટલાક મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓ અને શરતો પર શાંતિપૂર્ણ રીતે હસ્તાક્ષર કરવામાં આવ્યા હતા. જે ગાંધી-ઈરવિન સંધિ અને દિલ્હી સંધિ તરીકે ઓળખાય છે.

તો ચાલો જાણીએ ગાંધી-ઈરવિન સંધિની મહત્વની શરતો અને મુખ્ય મુદ્દાઓ જે નીચે મુજબ છે- ગાંધી-ઈરવિન સંધિની મહત્વની શરતો - ગાંધી ઈરવિન સંધિની શરતો ગાંધી ઈરવિન કરાર હેઠળ, લોર્ડ ઈરવિને નીચેની શરતો સ્વીકારી હતી: આ કરાર પછી લોર્ડ-ઈરવિને ભારતીયોને દરિયા કિનારે મીઠું બનાવવાનો અધિકાર આપ્યો હતો. ગાંધી-

ઇવિન કરાર હેઠળ, લોર્ડ ઇરવિને એ શરત સ્વીકારી હતી કે હિંસાના આરોપમાં જેલમાં બંધ નિર્દોષ રાજકીય કેદીઓને મુક્ત કરવામાં આવશે, તેમજ હિંસક કેસો સિવાયના તમામ રાજકીય કેસો પાછા ખેંચવામાં આવશે. આ કરાર હેઠળ કોંગ્રેસના કાર્યકરોની જપ્ત કરેલી સંપત્તિ સત્યાગ્રહીઓને પરત કરવાની શરત પણ સ્વીકારવામાં આવી હતી. આ કરાર પછી ઇરવિને ભારતીયોને શાંતિપૂર્ણ રીતે દાડૂની દુકાનો અને વિદેશી કપડાં બંધ કરવાની મંજૂરી આપી. લોર્ડ ઇરવિને આ કરાર હેઠળ શરત સ્વીકારી હતી કે સંસ્થાઓને ગેરકાયદેસર ઘોષિત કરવાના આદેશો રદ કરવામાં આવશે અને જે લોકોએ સરકારી નોકરીમાંથી રાજીનામું આપ્યું છે તેઓને પરત લેવામાં સરકાર ઉદારતા દાખવશે. લોર્ડ ઇરવિને આ કરાર હેઠળ કોંગ્રેસ પર લાદવામાં આવેલા ઘણા નિયંત્રણો દૂર કરવાની શરત સ્વીકારી હતી. ઇરવીન-ગાંધી કરાર હેઠળ, ઇરવિન જારી કરાયેલા તમામ વટહુકમ પાછા ખેંચવા અને તમામ હિલચાલનો અંત લાવવા સંમત થયા. ગાંધી-ઇવિન સંધિ પછી, ગાંધીએ તેમના દ્વારા શરૂ કરાયેલ સવિનય અસહકાર ચળવળને સ્થગિત કરવાની શરત સ્વીકારી હતી. આ કરાર હેઠળ, ગાંધી કોંગ્રેસની બીજી ગોળમેજી પરિષદમાં ભાગ લેવા માટે સંમત થયા હતા. આ કરાર હેઠળ ગાંધીજીએ શાંતિપૂર્વક શરત સ્વીકારી હતી કે કોંગ્રેસ ભવિષ્યમાં બ્રિટિશ માલસામાનનો બહિષ્કાર અને વિરોધ નહીં

કરે. આ કરાર હેઠળ ગાંધીજીએ એ શરત પણ સ્વીકારી હતી કે તેઓ અંગ્રેજ પોલીસની ખોટી નીતિઓ અને અન્યાય સામે ન્યાયી ન્યાયિક તપાસની માંગણી પાછી ખેંચી લેશે. આ કરાર હેઠળ ગાંધીજીએ પણ જો કોંગ્રેસ આ કરારનું પાલન ન કરે તો સરકારને યોગ્ય પગલાં લેવાનો અધિકાર આપવાની શરત સ્વીકારી હતી.

તારણો :

ઉપરોક્ત સમગ્ર અધ્યયનના આધારે એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ગાંધીજીએ સત્ય અને અહિંસાના જોરે સમગ્ર ભારત દેશને આઝાદી અપાવવાનું કામ કર્યું હતું. તેમણે કરેલા જુદા જુદા આંદોલનોએ સમગ્ર ભારતમાં સ્વતંત્રતા માટેની એક અલગ લહેર ઊભી કરી હતી. તેમના આંદોલનો અને તેમણે કરેલ સમાજ સુધારણાના કાર્યો આજે પણ લોકો યાદ કરે છે. ભારતીય સ્વતંત્રતા ચળવળમાં ગાંધીજીના યોગદાનને શબ્દોમાં માપી શકાય તેમ નથી. તેમની નીતિઓ અને એજન્ડા અહિંસક હતા અને તેમના શબ્દો લાખો લોકો માટે પ્રેરણાના સ્ત્રોત હતા. ચંપારણ સત્યાગ્રહથી શરૂ થયેલી અહિંસક લડત હિન્દ છોડો ચળવળ સુધી પહોંચતા આખા દેશમાં સ્વતંત્રતા માટેની ખેવનાને પ્રબળ બનાવવાનું કામ આ આંદોલનોએ કર્યું હતું. દૂકમાં સ્વતંત્રતા માટેનું ગાંધીજીનું યોગદાન આવનારી પેઠીઓ માટે પ્રેરણારૂપ છે.

સંદર્ભ

1. ગાંધી મોહનદાસ (2012) મારા
સ્વપ્નનું ભારત, અમદાવાદ :
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર.
2. ગાંધી મોહનદાસ (2012) ગ્રામ
સ્વરાજ, અમદાવાદ : નવજીવન
પ્રકાશન મંદિર.
3. ગાંધી મોહનદાસ (2014) સત્યના
પ્રયોગો, અમદાવાદ : નવજીવન
પ્રકાશન મંદિર.
4. ગાંધી મોહનદાસ (1940) ગાંધી
વિચાર દોહન, અમદાવાદ : નવજીવન
પ્રકાશન મંદિર.
5. પટેલ મગનભાઈ (2013) ગાંધીજીનું
ધર્મદર્શન, અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી
ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય
6. મકનજી લલ્લુભાઈ (2005) સ્ત્રીઓ
અને સ્ત્રી જીવનની સમસ્યાઓ,
અમદાવાદ : નવજીવન પ્રકાશન
મંદિર.
7. ભદ્ર ઉષાબેન (1982) અમદાવાદ
શહેરની સ્ત્રી નેતૃત્વ શક્તિ, (1920 થી
1947) અમદાવાદ ગુજરાત
યુનિવર્સિટી.
8. જાની ગૌરાંગ (2013) આયનમાં
સમાજ, રાજકોટ : ફૂલછાબ પ્રકાશન.